

યથાર્થ અનુવાદ | નિમેષ પટેલ

સાસુવહુની લઢાઈ (૧૮૬૬) : લે. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ, ફ્યુરિંગ મધર્સ ઇનલો એન્ડ ડોટરઇનલો : અનુ. નીલા શાહ, પ્રકાશન : ૨૦૦૫, પૃ. ૨૦૮, રૂ. ૧૨૫/- ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર]

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ જૂની પ્રશિષ્ટ ગુજરાતી કૃતિઓનો અંગ્રેજી અનુવાદ કરાવવાનું આવકાર્ય અભિયાન આરંભ્યું છે. આ નવીનતમ પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ લિખિત ‘સાસુવહુની લઢાઈ’(પ્રકાશનવર્ષ : ૧૮૬૬)નો સરાહનીય અનુવાદ નીલા શાહે ‘ફ્યુરિંગ મધર-ઇન-લો એન્ડ ડોટર-ઇન-લો’ તરીકે કર્યો છે.

તત્કાલીન ગુજરાતી સમાજમાં, ખાસ કરીને વડનાગર બ્રાહ્મણોની જ્ઞાતિમાં, પ્રવર્તતાં દૂષણ જેમ કે બાળલગ્ન, સાસુ દ્વારા વહુ પ્રત્યે આચરાતું ક્રૂર વલણ, લગ્નપ્રસંગે ગવાતાં અરુચિકર ફટાણાં – વગેરેની અનિચ્છનીયતા દર્શાવતી ગુજરાતની આ પ્રથમ સામાજિક નવલકથા છે. નાયિકા સુંદરને તેની સાસુ અનપૂણા અને નણંદ કમલા દ્વારા અપાતો ત્રાસ તથા પતિ હરિનંદ દ્વારા સુંદરની કરાતી અમાનવીય મારઝૂડથી અંતે સુંદરનું નીપજતું મૃત્યુ એ આ નવલકથાનું મુખ્ય વસ્તુ છે.

કોઈ પણ અનુવાદની ગુણવત્તાનાં બે મુખ્ય માપદંડ છે. એક, અનુવાદિત કૃતિ મૂળ કૃતિને વફાદાર રહેવી જોઈએ અને બીજું, લક્ષ્ય ભાષામાં થયેલ અનુવાદ વાંચતાં સ્રોત ભાષાની કૃતિ વાંચતાં હોઈએ એવી પ્રતીતિ થવી જોઈએ. અનુવાદક આ બંને માપદંડોમાં ખરા ઊતરી શક્યાં છે. મૂળ કૃતિનો અઢારમી સદીનો ગુજરાતી સમાજનો પરિનિવેશ અંગ્રેજીમાં પણ અનુવાદકે કાળજીપૂર્વક સાચવ્યો છે.

આ અનુવાદની સૌથી ધ્યાનાકર્ષક બાબત એ છે કે અનુવાદક Cultural transplation(સાંસ્કૃતિક ફેરોપણી)ના પ્રલોભનમાંથી બચી શક્યા છે. અનુવાદિત કૃતિની શરૂઆતમાં ‘ટ્રાન્સલેટર્સ નોટ’માં અનુવાદક પોતે નોંધે છે તેમ Culture and Region Specific Wordsનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરવાનો યત્ન કરવાનું એમણે ટાળ્યું છે. એના બદલે આવા શબ્દોને જેમના તેમ રાખી એ શબ્દોની અનુવાદના અંતે ગ્લોસરી બનાવી જે તે શબ્દની સમજૂતી એમણે આપી છે. આમ કરવાથી મૂળ કૃતિનું કલેવર સચવાયું છે.

મૂળ કૃતિ ઈ. સ. ૧૮૬૬માં પ્રકટ થઈ હતી ત્યારે પ્રયોજાતી ગુજરાતી ભાષામાંના ઘણા શબ્દો હવે શેષપ્રાયઃ થયા છે છતાં આ શબ્દો વડે રચાયેલી કૃતિના મૂળ રૂપને અનુવાદમાં સાચવવામાં અનુવાદક સફળ રહ્યા છે. મૂળ કૃતિના પાંચમા પ્રકરણમાં મૂકેલ લગ્નગીતોને અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત કરવામાં ઊભા થતા ભાષાકીય પડકારને અનુવાદકે બરાબર ઝીલ્યો છે. સમગ્ર અનુવાદમાં અંગ્રેજી ભાષાનું સ્તર ઊંચું અને શિષ્ટ છે અને અંગ્રેજીની સમૃદ્ધિ હોવા છતાં અનુવાદિત કૃતિ મૂળ કૃતિથી દૂર નથી ગઈ એ અનુવાદની સક્ષમતા છે.

થોડુંક વધુ ઝીણવટભર્યું પ્રૂફરીડિંગ કરવાથી મુદ્રાક્ષે ઊભી કરેલ ત્રુટિઓ નિવારી શકાઈ હોત. થોડાંક ઉદાહરણો : અનુવાદિત કૃતિના પાના ૩૦ (બારમી લીટી) પર talk પછી Would ન હોય; પાના ૩૧ (છેલ્લી લીટી) પર ask પછી her હોવું જોઈએ. પાના ૧૨૬ (નવમી લીટી) પર hand નહીં પણ hard અને પાના ૧૩૭ (છેલ્લેથી છઠ્ઠી લીટી) પર feat

નહીં પણ feet હોવું જોઈએ. એ જ રીતે, પાના ૧૮૨ (બીજો ફકરો, પાંચમી લીટી) પર been શબ્દ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ બિનજરૂરી છે અને પાના ૧૮૮ (ચોથી લીટી) પર beને બદલે been હોવું જોઈએ.

મુદ્રાક્ષે ઉપરાંત અનુવાદમાં અંગ્રેજી ભાષાને લગતી થોડીક ત્રુટિઓ રહી જવા પામી છે. પાના ૧૩૮ પર આવી એક ત્રુટિને કારણે અનર્થ થયો છે. મૂળ કૃતિના પાના ૧૦૦ (નવમી અને દસમી લીટી) પરનાં વાક્ય “.... અનપૂણા કહે મારી ના કહેલી રહે એવી તમારી છોકરી છે નહીં...”નો અનુવાદ (અનુવાદિત કૃતિ પાનું ૧૩૮) પર આ રીતે થયો છે : Anpoona said, “Aren’t you aware that your daughter is too docile to obey me !” docileનો અર્થ થાય નમ્ર કે આશાંકિત એટલે docileને બદલે અહીં headstrong (માથાભારે) કે adamant (હઠીલું, દુરાગ્રહી) શબ્દ હોવો જોઈતો હતો.

એ જ પ્રમાણે અનુવાદિત કૃતિના પાના ૧૩ પર notoriously famousને બદલે notorious હોવું જોઈએ. પાના ૨૮ (બીજો ફકરો, બીજી લીટી) પર ...telling to... છે; એમાં toની જરૂર છે ? પાના ૩૩ (બીજો ફકરો, ચોથી લીટી) પર and ન આવે; પાના ૪૩ (સાતમી લીટી) પર visit આગળ to ન આવે અને પાના ૪૭ (સાતમી લીટી) પર and yet પછી you હોવું જોઈએ.

મૂળ કૃતિના પાના ૩૬ (ઓગણીસમી લીટી) પર “...એવાં નામ તે આપણી ન્યાતમાં હોય ?” પ્રશ્નાર્થવાક્ય છે જેનો અનુવાદિત કૃતિના પાના ૫૨ (બાવન) પર (સત્તરમી લીટી) “... people do not have such names in our coste”, વિધાનાત્મક વાક્ય તરીકે અનુવાદ થયો છે. મૂળ વાક્યનો અર્થ અનુવાદમાં સચવાયો છે પણ વાક્યનો પ્રકાર બદલાયો છે. અનુવાદકને આ છૂટ મળે કે કેમ એ રસપ્રદ ચર્ચાનો વિષય થઈ શકે.

પણ ત્રુટિનિર્દેશની સાથે જ એ નોંધવું જરૂરી છે કે પાના ૧૩૮ પર ભૂલથી પ્રયોજાયેલ docile શબ્દ સિવાય મૂળ કૃતિનો અર્થ, ત્રુટિઓને કારણે, ક્યાંય નથી નંદવાયો. અનુવાદના અંતે અપાયેલ ગ્લોસરી સ્વયંસ્પષ્ટ છે અને અનુવાદકે ઉઠાવેલ જહેમતની સાખ પૂરે છે. આ શબ્દોની સમજૂતી સાથે એકાદ વાક્યમાં દરેક શબ્દનો ઐતિહાસિક કે સાંસ્કૃતિક સંદર્ભ અપાયો હોત તો અંગ્રેજીમાં વાંચનાર માટે આ શબ્દો વધુ અર્થપૂર્ણ અને રસપ્રદ બન્યા હોત.

પુસ્તકનું મુદ્રણ તથા ટાઇપસેટિંગ સુંદર છે. મુખપૃષ્ઠ પરનાં સાસુ અને વહુનાં આંખ, નાક વગરના રેખાંકન કળાત્મક છે.

‘સાસુવહુની લઢાઈ’ જેવાં વધુ ને વધુ પ્રશિષ્ટ ગુજરાતી પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત થઈ દુનિયા સમક્ષ પહોંચવાં જોઈએ. આવા નવતર પ્રયોગ બદલ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અને આવા યથાર્થ અનુવાદ બદલ નીલા શાહ અભિનંદનનાં અધિકારી છે. ગુજરાતી પુસ્તકોના અંગ્રેજીમાં થયેલ સારા અનુવાદમાં આ અનુવાદનો સુખદ ઉમેરો થયો છે.